

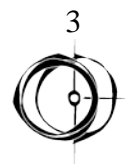
La República aïllada diplomàticament i militarment

Josep SÁNCHEZ CERVELLÓ
Universitat Rovira i Virgili-CECOS

La Revolució Russa de 1917 havia fet que el centre polític desaparegués i que els extrems es radicalitzessin. A més, les classes mitjanes van conèixer el pànic a la proletarització i les masses es van dividir en dos blocs genèrics: les dretes feixistitzades i les esquerres revolucionàries. Aquesta tendència es va albirar a tot Europa, però va ser a Espanya a als anys 1930 que aquesta tensió va arribar al paroxisme.

Els sectors políticament conservadors i clericals van xocar amb la forta mobilització social de les esquerres, que demanaven la revolució social, per acabar definitivament amb el perill feixista. La multitudinària agitació dels dos blocs enfrontats va espantar les classes mitjanes i l'oligarquia, que tenien pànic al comunisme. Una de les víctimes d'aquesta tensió va ser Antoni Sangrà Galcerà, un pagès de Flix que tenia sis fills i era cosí germà de la meua mare. La poca terra que posseïa, de secà, no li permetia alimentar la seva nombrosa prole i per tant havia de treballar la terra dels altres per augmentar els seus ingressos. Per això va arrendar amb gran sacrifici una terra de regadiu a la partida dels Xofars, i per poder treballar-la va comprar un mul i una somera. Però tot just iniciada la República es van generalitzar els debats sobre la Llei de Reforma Agrària, tot i que aquesta va acabar per no concretar-se. Amb tot, el propietari de la terra arrendada, davant l'exigència dels jornalers, que esgrimien la consigna de "la terra per a qui la treballa", va tenir por que la ocupessin i va preferir vendre-la. Allò li provocà a Antoni Sangrà una fortíssima depressió, que el va portar primer a l'hospital psiquiàtric Pere Mata i després a penjar-se. Tot i que l'Antoni era una persona apolítica, el clima de crispació existent el va afectar severament i va provocar el seu tràgic final¹.

Aquesta feixistització de les classes mitjanes, dels treballadors de coll blanc i dels professionals liberals va afectar profundament els partits *d'ordre*, ja fossin la Comunió Tradicionalista, Acció Espanyola, les Joventuts d'Acció Popular, Renovació Espanyola, la CEDA o *Falange y de las JONS*. L'arribada de Hitler a la cancelleria berlinesa, el març de 1933, va reforçar aquesta tendència. Per la seva banda, la Comintern va entendre que l'escalada nazi-feixista i la del Japó Imperial eren un perill per a la pau. Al seu torn, la Societat de Nacions i les democràcies van perdre una oportunitat d'or per restaurar l'ordre mundial i la convivència entre els pobles. En aquest context, també la CNT-FAI, el PSOE, la UGT, el PSUC i el POUM desitjaven fer la revolució, emmirallant-se en la URSS.

Article rebut el 15-10-2019 i admès a publicació el 23-12-2019.

1. Es penjà al mas del seu germà Benet a la partida de Vallfenosa (entrevista a Pepeta Cervelló Rius; Cambrils 12-01-2002).

Situació inicial

França davant la Guerra Civil espanyola

La situació política dels nostres veïns tampoc era molt prometedora; per això també a París va haver-hi la percepció que era possible que al país pogués produir-se també una guerra civil. A França va tornar a emergir una poderosa extrema dreta. Per això, Maurice Thorez, secretari general del PCF, va presentar al Parlament una coalició electoral entre socialistes, radicals i comunistes. Els comunistes van donar suport al Govern sense entrar-hi. Aquest pacte va ser decisiu perquè l'esquerra guanyés les eleccions del maig de 1936, el que va permetre que la III República Francesa, per primera vegada, tingués en la persona de Léon Blum un primer ministre socialista. Aviat es trobaria amb la petició d'ajuda militar del president de Govern espanyol acabat de designar, José Giral, qui envià a Blum el següent telegrama: “*Sorprendido por el peligro del golpe militar. Le ruego que nos ayude inmediatamente con armas y aviones. Fraternalmente, Giral*”².

Blum inicialment va pensar a enviar al Govern de la República la llista de material militar que li havia sol·licitat el Govern de Madrid, la qual s'inscrivía dins de les relacions normals entre Governos units pel Tractat de 1935 –on es contemplava la venda d'armes en nom de la fraternitat dels dos Fronts Populars que ostentaven el poder, tant a Madrid com a París–. Tanmateix, després, veient que a França hi havia molts sectors contraris a armar la República Espanyola, va decidir consultar els britànics, que desaconsellaren l'operació³. El resultat final fou donar suport a la *No Intervenció*, i això va condemnar la República.

4

El laberint alemany

Des d'inicis de 1936, Hitler, vulnerant el Tractat de Versalles, havia implantat una poderosa indústria de guerra i iniciat l'ocupació de la zona desmilitaritzada de Renània, que rearmà el març de 1936. El pretext fou la revalorització del pacte franco-rus, que s'havia signat el 5 de març. Davant la nova violació nazi del Tractat de Versalles i del Pacte de Locarno, només hi hagué una tènue protesta britànica i francesa, cosa que suposà a la resta d'Europa l'augment del prestigi del líder nacional-socialista⁴. Amb tot, Adolf Hitler se sentia insegur envers la reacció dels seus enemics. Per això va indicar al seu exèrcit que, si els francesos els impedié passar, no havien d'oposar-hi resistència i acomodar els efectius en altres zones d'Alemanya. Al mateix temps, impulsà el servei militar obligatori i l'abandó de la Societat de Nacions, i acabà amb les indemnitzacions de guerra, rebentant així el Tractat de Versalles. Aquesta actitud contrastà amb la dels vencedors de la Gran Guerra, que no van permetre cap concessió a la República de Weimar⁵.

2. “Francia, a la greña por la Guerra Civil española”, *La Razón*, 8-1-2017.

3. “20 bombarderos, 8 cañones Schneider de 155mm, fusiles Libel, granadas y cartuchos”, Antony BEEVOR, *La guerra civil española*, Barcelona, Crítica, 2010 (3ª), p. 198.

4. Gonzalo REDONDO, *Las libertades y las democracias*, Pamplona, Universidad de Navarra, 1984, p. 309.

5. Leon E. BIBER, *La República de Weimar: génesis, desarrollo y fracaso de la primera experiencia democrática alemana*, México DF, UNAM, 2002, p. 111.

Tot i que el Govern francès era el més inquiet amb el rearmament alemany, mantingué una total inacció, la raó de la qual es troba en què el mateix moment que van entrar els germànics a Renània s'estaven duent a terme eleccions presidencials a França. Cap president desitjava començar el seu mandat amb una guerra, especialment després de l'onada de pacifisme que va acompanyar el final de Gran Guerra. Els francesos no van actuar després de l'ocupació de Renània i van entrar en pànic, per acabar recolzant en el Regne Unit, ja que França estava en estat de xoc davant el rearmament alemany. Tot i que tenia un pacte amb la URSS, França fiava tota la seva seguretat al paraigua britànic.

Els africanistes s'aproximen a Alemanya

El 23 de juliol, Juan Beigbeder, el segon de Franco al Marroc⁶, va enviar una sol·licitud molt urgent a l'agregat militar alemany a París demanant deu avions de transport amb la màxima capacitat de seients. El seu objectiu era traslladar la Legió i les tropes marroquines a la Península, però Beigbeder mai no va obtenir una resposta clara. De la seva banda, Luis A. Bolín⁷ arribà a Roma el 24 d'aquell mes per demanar a Mussolini ajut militar. Igualment, el general Mola, membre de la Junta de Defensa Nacional, també va intentar entrar en contacte amb empreses privades alemanyes a través de l'ambaixada alemanya a Lisboa. El 25 de juliol, Hans Heinrich Dieckhoff, responsable del Ministeri d'Afers Exteriors alemany, va escriure un memoràndum cautelós: el 24 de juliol van arribar a Berlín en un avió de Lufthansa que va aterrar a l'aeroport berlinès de Tempelhof dos oficials espanyols rebels amb instruccions del general Franco per negociar amb les autoritats germàniques la compra d'avions i material de guerra. Dieckhoff digué: “Cal que per ara els responsables del Govern alemany i el Partit nazi segueixin defugint qualsevol contacte amb els dos oficials. El lliurament d'armes als rebels se sabia de seguida. Totes les autoritats oficials han de romandre completament al marge”. Aquest vell diplomàtic ignorava que el 25 de juliol el *Führer* ja havia decidit que no volia restar al marge d'aquest incipient conflicte⁸. Franco, d'altre cantó, demanà a Bolín que anés al Regne Unit, a Alemanya o a Itàlia per rebre subministrament militar, com en efecte feu.

Portugal davant el sollevament franquista

El dictador Salazar, que ocupà el càrrec de primer ministre de 1932 a 1968, davant del cop d'Estat franquista es va disposar a donar suport al Govern dictatorial espanyol, amb el qual tenia les majors semblances, i mantingué davant l'opinió pública del seu país i de la comunitat internacional que calia donar suport al general Franco, ja que aquesta política era la que més convenia a Portugal. El 22 de juliol, Salazar feu una pregunta tendenciosa al *Foreign Office*, tot demanant al ministre d'exteriors Eden “què faria el Regne Unit per detenir l'expansió del comunisme a Espanya”. Pocs dies després, el sotssecretari adjunt Victor Wellesley assenyala que, fos com fos la situació, el Regne Unit no hi intervindria militarment.

Arran de la proclamació de la II República espanyola l'abril de 1931, un gran nombre d'exiliats portuguesos que s'estaven a França es van refugiar a Espanya, més

6. Juan Luis Beigbeder (Cartagena, 1888- Madrid, 1957) fou un militar africanista i agregat militar a Berlín i París; fou Alt Comissari al Protectorat espanyol del Marroc.

7. Luis A. Bolín (Málaga, 1894-1969) fou periodista i advocat. a més de procurador de les Corts franquistes.

8. Pierpaolo BARBIERI, “El decisivo apoyo de Hitler en la Guerra Civil”, *El País*, 15-11-2015.

pròxima a Portugal. L'exili portuguès, des de llavors, no va deixar de créixer al nostre país, després de cadascuna de les accions *reviralthistas*⁹ i de les successives onades repressores que provocà el salazarisme fins a 1939¹⁰.

La II República espanyola havia estat molt mal rebuda per la dictadura portuguesa, la qual va arribar a considerar que les revoltes de 1931 a Lisboa, Madeira, Açores i Guinea-Bissau i la proclamació del nou règim espanyol formaven part d'un únic pla iberista¹¹. Per això, el salazarisme va donar asil als monàrquics, tal com va reflectir la premsa:

*Se encuentra en Lisboa el general Berenguer [...]. También llegaron a esta capital, procedentes de Busaco, donde llegaron ayer, los tres ex-ministros de la dictadura del general Primo de Rivera: conde de Guadalhorce, Yanguas Messía y Calvo Sotelo. Los tres emigrados fueron recibidos en la estación por varios miembros de la colonia española y muchos periodistas*¹².

L'entrada de refugiats a Portugal va provocar que el 16 d'abril tingués lloc un Consell de ministres per ocupar-se de les condicions en què s'havia de concedir hospitalitat a les famílies espanyoles emigrades a conseqüència dels recents esdeveniments desenvolupats al país.

L'hostilitat de l'*Estado Novo* al règim republicà va ser total. La premsa espanyola va referir:

*Prosigue la torpe campaña que la dictadura militar de Lisboa obliga a hacer a la prensa portuguesa. Siguen los periódicos, embozadamente unos, descaradamente los que con estos descaros tienen su única razón de ser, avivando la suspicacia del pueblo portugués, sistemáticamente explotada por los detentadores del Poder. De un lado se habla del peligro comunista español, para asustar a las clases acomodadas; de otro, se esgrime con mala fe un fantástico proyecto de gran confederación ibérica, para exacerbar a las clases populares. Con esta doble maniobra, el Gobierno quiere contrarrestar el ambiente hostil que amenaza asfixiarle, distraer la atención del país sobre sus propios actos. Se finge un peligro exterior para desvanecer los peligros interiores*¹³.

La fustigació salazarista al nou règim espanyol va trobar aliats en diversos mitjans de Madrid abans de 1936, com ara *El Debate*, *ABC*, *La Nación* o *El Siglo Futuro*. Mentre la dictadura portuguesa va protegir als dretans espanyols, el Govern de Madrid, mitjançant el seu president i el ministre d'Obres Públiques Indalecio Prieto, va començar a plantejar-se donar suport a l'oposició democràtica portuguesa amb l'objectiu

6

9. "Informe do Secretário Geral da FAPE relativo à vida da mesma até setembro de 1936", PS, 1.068, AHN. A Portugal es designa amb aquest nom l'activitat política de resistència armada que es va produir entre 1926 i 1940 per part de l'oposició republicana, democràtica i liberal contra la dictadura de l'*Estado Novo* que es va establir el 28 de maig de 1926.

10. Vegeu sobre aquesta qüestió Luís FARINHA, *O Revirvalho. Revoltas republicanas contra a ditadura e o Estado Novo (1926-1940)*, Lisboa, Estampa, 1998.

11. Hipólito DE LA TORRE, *La relación peninsular en la antecámara de la guerra civil de España (1931-1936)*, Mérida, UNED, s/d. [1984], p. 16. Vegeu també César OLIVEIRA, *Portugal e a II República de Espanha, 1931-1936*, Lisboa, P&R, s.d.

12. *El Sol*, 17-4-1931, p. 5. Tanmateix, aquest diari va publicar l'endemà el desmentit que Berenguer fos a Lisboa.

13. "Maniobras de la dictadura portuguesa", *Crisol*, 28-4-1931, p. 7.

d'enderrocar l'*Estado Novo*. En van ser els interlocutors Jaime Cortesão¹⁴ i Bernardino Machado¹⁵.

La situació bilateral tornaria a tensar-se davant el triomf del Front Popular a Espanya el febrer de 1936. Llavors es va dir que la premsa portuguesa havia mantingut una actitud circumspècta, tot i que en dies posteriors va augmentar la intensitat de les seves crítiques a l'Executiu espanyol, amb motiu d'haver tornat al poder Manuel Azaña. Tot i això, als cercles salazaristes es va evitar fer-ne crítiques directes, i amb prou feines es va assenyalar que la situació espanyola havia de ser acuradament dirigida per tal de conservar les bones relacions entre els dos països. Mentre, els diaris lusitans referien que “*Han llegado a la frontera portuguesa gran número de familias españolas para refugiarse en Portugal. El Gobierno ha acordado concederles las máximas facilidades*”¹⁶.

El nou ambaixador espanyol a Lisboa, Claudio Sánchez Albornoz, entre maig i octubre de 1936, assenyalaria que va arribar-hi amb el mandat d'intentar arreglar les deteriorades relacions de la República amb el règim salazarista. Tanmateix, des que va arribar va ser assetjat pels feixistes espanyols refugiats i per les autoritats portugueses¹⁷.

Davant l'enroc de posicions, el maig de 1936 es va crear a Madrid el *Comité de Amigos de Portugal*, presidit per Eduardo Ortega i Gasset i integrat per intel·lectuals de relleu, entre d'altres el novel·lista Ramón J. Sender, l'escriptor Luis Araquistáin, el jurista i diplomàtic Julio Álvarez del Vayo, l'escriptor Federico García Lorca, la política Clara Campoamor, la jurista Victoria Kent, el poeta Antonio Machado, la política Dolores Ibárruri, el científic Odón de Buen, l'escriptora María Teresa León, etc. El seu objectiu era que es coneguessin a Espanya “*los métodos brutales de represión de la dictadura fascista de Salazar en Portugal organizando una campaña de protesta entre las masas populares, así como la ayuda en todas sus formas a las víctimas del fascismo portugués*”¹⁸.

Per la seva part, l'*Estado Novo* va donar suport al règim franquista des del principi. Salazar va oferir a la causa nacionalista molt més que una base d'operacions: atorgà també una màquina diplomàtica al seu servei, de forma que la veritable política de suport a Franco es va realitzar en l'escenari internacional. Va enviar també a Espanya 2.166 *Viriatos*, altres 324 portuguesos es van allistar a les unitats falangistes, i a més va haver-hi una Missió Militar Portuguesa d'Observació, que va comptar amb 153 oficials i suboficials. En total, 2.643 feixistes portuguesos van combatre al costat dels colpistes¹⁹.

14. Cortesão va néixer a Ançã, districte de Coïmbra. i estudià Medicina a la Universitat de Porto. El 1919 fou director de la Biblioteca Nacional de Lisboa. Fou també un gran literat i escrigué a diverses revistes: *A Atlántida* i *Seara Nova*. Com a demòcrata i republicà, va ser un dels primers líders de la rebel·lió a Porto el 1927 contra el règim autoritari de l'*Estado Novo*. S'exilia a França i després a Espanya, i el 1940 al Brasil. Retornà a Portugal, on morí el 1960.

15. Bernardino Machado (Rio de Janeiro, 1851-Porto, 1944) va estudiar Filosofia i Matemàtiques a Coïmbra. Fou maçó i, amb l'arribada de la República, nomenat ministre d'Afers Exteriors. Acabà sent president de la República de Portugal dues vegades. Fou destituït pel cop d'Estat de 1926.

16. *La Vanguardia*, 20-2-1936, p. 29

17. Claudio SÁNCHEZ ALBORNOZ, *Embajador de España en Portugal*, Ávila, Fundación Sánchez Albornoz, 1995, p. 21

18. “Comité de Amigos de Portugal”, *El Socialista*, 6-5-1936, p. 4.

19. Iva DELGADO, *Portugal e a Guerra Civil de Espanha*, Mem Martins, Europa-América, s.d. p. 38.

En acabar la guerra, Salazar va explicitar el suport que havia donat a Franco en una intervenció a l'Assemblea Nacional dient:

En tots els dominis en què era lliure la nostra acció, ajudarem en allò que vam poder als nacionals espanyols, [...] enfrontats arreu a la incomprensió i la ceguesa d'Europa. L'Espanya nacional tenia poques amistats i nosaltres vam ser, des del principi, el que vam haver de ser: amics fidels d'Espanya, en el fons, peninsulars. Vam perdre vides, vam córrer riscos, compartim sofriments i no demanem cap compensació a Espanya. Vam vèncer, és tot²⁰.

La col·laboració de la dictadura portuguesa amb el franquisme fou total. La maquinària diplomàtica salazarista es va posar a les ordres de Franco

El gobierno de Salazar ofrecería un auxilio de primordial importancia dando facilidades para la adquisición y transporte de material vía Portugal. Esta nación no podía aportar armas, pero permitió la utilización de su territorio para que otras naciones facilitaran el abastecimiento necesario y fue allí donde tuvo lugar la llegada de los primeros aviones de los que Burgos carecía, tras las diligencias efectuadas antes de estallar la insurrección.

Si los aeropuertos portugueses fueron lugar de escala de los aviones que Hitler enviaba a los nacionales, el suelo lusitano sirvió de paso para traslados de tropas y material y los puertos estuvieron abiertos a los navíos con abastecimiento bélico. Otro aspecto, también de gran importancia, de la ayuda de tacto a los nacionales fueron las facilidades concedidas para las operaciones financieras. Agentes nacionalistas podían adquirir material en fábricas extranjeras a través de industrias portuguesas; igualmente firmas nacionales lusitanas hacían transacciones con el extranjero y luego con los sublevados españoles, directamente o a través del Estado portugués²¹.

8

També Salazar, mitjançant el seu ambaixador a Londres, va procurar demostrar que Espanya es convertiria en un país comunista, i aquestes van ser les consignes que va transmetre al seu ministre d'Exteriors Armindo Monteiro (1935 i 1936), perquè les expliqués al ministre d'Exteriors britànic, tot indicant-li “la importància del PCE i les idees annexionistes que tenien les autoritats espanyoles en relació a Portugal, amb la finalitat de crear una federació ibèrica i de donar suport als revolucionaris portuguesos”²².

La diplomàcia Vaticana i Sa Santedat

El 24 d'abril de 1931, el nunci Tedeschi, d'acord amb les indicacions de la diplomàcia vaticana, escrigué als bisbes espanyols recomanant-los que respectessin el règim republicà. Això no obstant, al mateix temps el cardenal Segura, primat d'Espanya, demanà als catòlics que s'unissin per defensar l'ordre social i els drets de la religió. A la seva Carta Pastoral de l'1 de maig de 1931 elogià la monarquia d'Alfons XIII, perquè –suposadament– durant el seu regnat havia conservat l'antiga tradició de la fe i la pietat dels seus avantpassats. Aquesta intervenció del cardenal Segura provocà un malestar profund, ja que ni el rei tingué una vida exemplar ni es caracteritzà per governar respectant la Constitució. De fet, el rei fou l'artífex de la dictadura de Primo de Rivera que durà set anys. L'opinió pública pro governamental es mobilitzà i el nunci instà Segura a marxar del país, però els bisbes, gairebé tots reaccionaris, es reuniren a Toledo i li

20. Trad. de Franco NOGUEIRA, *Salazar. As Grandes Crises (1936-1935)*, Porto, Livraria Civilização, 1983 (2ª), p. 161.

21. María Soledad GÓMEZ DE LAS HERAS, “Portugal ante la Guerra civil española”, *Espacio, Tiempo y Forma*, vol. 1992 (<https://doi.org/10.5944/etfv.5.1992.2759>), pp. 275-276.

22. NOGUEIRA, *Salazar*, p. 5

donaren el seu suport, sense fer cas al nunci. Segura marxà, però torna poc temps després, i llavors el ministre de Governació l'expulsà de nou i el Vaticà acabà per acceptar la posició del Govern²³. Per bé que, suposadament, Pius XII s'oposà als totalitarismes nazi i comunista i a les dictadures militars, acceptà de molt bona gana les dictadures de Franco i Salazar, tot i l'extrema brutalitat de la que feu gala Franco al llarg de la guerra i de la immediata postguerra, una repressió que patiren els que es considerà que eren desafectes al Govern totalitari²⁴.

En el front intern, el màxim error de la República va ser no buscar un consens amb l'Església Catòlica, ja que la separació d'Església i Estat no havia d'acabar necessàriament ni en persecució religiosa ni en dissidència de la major part de la institució eclesial en contra del nou règim. És clar que ni l'actitud dels uns ni la dels altres va propiciar la convergència o l'acord. En aquest embolic va contribuir decisivament la pastoral de l'integrista cardenal Segura, des del *Boletín del Arzobispado de Toledo*, als pocs dies de la proclamació del nou règim, buscant l'enfrontament per boicotejar, des de l'inici, qualsevol possibilitat d'entesa²⁵.

D'altra banda, el Papa Pius XI es col·locà al costat dels franquistes i saludà efusivament la contrarevolució que s'estava produint, i beneí als croats de Crist i d'Espanya. També aquest Papa envià un telegrama de condol a Franco per la mort del seu germà Ramón en un accident d'aviació²⁶.

Per la seua banda, Pla i Deniel, bisbe de Salamanca, feu una carta pastoral el setembre de 1936 on denunciava una revolució comunista a Espanya. Al marge de la mentida que això suposà, el prelat escrivia una carta per tal d'incrementar els privilegis de l'Església, que comportaven: derogació de les lleis eclesiàstiques de la República, especialment la llei de Congregacions de 1933; la devolució dels cementiris al clergat; la reforma de la llei del matrimoni; un nou concordat amb el Vaticà, i el reconeixement de la independència i la llibertat de l'església en les seues relacions amb la societat civil. En síntesi, l'Església demanava tornar a la situació anterior al període republicà²⁷. La amoralitat de l'Església espanyola en la guerra, i especialment en la postguerra, consistiria a ser duríssima amb els febles i amical amb els poderosos, amb molts capellans fent informes sobre ciutadans que no pogueren defensar-se de les seues denúncies anònimes; a qualsevol que no anava a missa el titllaven de roig i de subversiu. També, malgrat la gana i la manca de treball, els prohibien anar a treballar els dies de precepte. De l'actitud sectària de l'Església no se'n salvà ningú, cal recordar.

Altres aspectes d'aquest sectarisme poden albirar-se en l'actitud que mostrà l'Església quan Negrín volgué autoritzar el restabliment del culte catòlic. El desembre de 1938, Manuel de Irujo, d'acord amb la resta del Govern i del cap de l'Executiu de la República, intentà legalitzar el culte catòlic a Espanya, però el Vaticà, que actuà sempre de forma coordinada amb Franco, preferí ignorar aquests esforços per continuar fent

23. Antonio MARQUINA BARRIO, *La diplomacia vaticana y la España de Franco*, Madrid, CSIC, 1983.

24. Ángel BELZUNEGUI ERASO, Josep SÁNCHEZ CERVELLÓ i Alberto REIG TAPIA (eds.), *Església i franquisme: De la col·laboració amb el franquisme al seu combat*, Tarragona, URV, 2017 (<https://doi.org/10.17345/9788484246091>).

25. Julián CASANOVA, *La Iglesia de Franco*, Madrid, Temas de Hoy, 2001, p. 77.

26. Jorge MARTÍNEZ REVERTE, *La Batalla del Ebro*, Barcelona, Crítica, 2003 (6ª), p. 500.

27. BEEVOR, *La Guerra Civil española*, p. 143.

propaganda i demagògia antirepublicana²⁸. L'Església, que exercí una repressió furiosa contra els que no acceptaven el seu poder i les seves rocambolesques interpretacions dels llibres sagrats, va acabar considerant el cop d'Estat reaccionari com una croada contra els seus mateixos ciutadans²⁹.

L'Església representà un paper fonamental a l'hora de legitimar el franquisme. Durant la postguerra tindria un poder descomunal i en molts casos s'acarnissaria amb els derrotats. Recordava Josep Llurba, detingut a la plaça de toros de Plasencia, que feia de camp de concentració, com el capellà els saludava dient-los “*rojos, criminales, asesinos*” i altres frases afectuoses per l'estil abans d'iniciar el sagrament de la confessió³⁰.

Els capellans participaren directament del poder, introduint-se a les diverses comissions municipals, als organismes econòmics, culturals i socials. El seu pes era decisiu a l'hora d'emetre informes i els seus consells eren seguits sense discussió. Ser considerat bon catòlic era sinònim de ser addicte al règim. Tant era així, que als formularis oficials, emprats per Falange per fitxar ideològicament, hi havia l'apartat de “*conceptuación religiosa*”. No hi havia ningú que a la seva fitxa constés com “*contrario o regular*” en la seva pràctica religiosa i que fos considerat addicte al règim. Tots els joves en edat militar eren fitxats, i a l'informe que s'enviava a la Caixa de Reclutes constava un apartat sobre “*Ideas religiosas*”.

La duresa d'aquesta Església militant contra els derrotats s'exemplifica en la carta que el capellà de Batea, Antoni Mascaró, adreçà al vicesecretari general de FET y de las JONS a finals de 1939, on li explicava la seva contribució a la consolidació del nou règim:

10

muchos de los rojos destacados se marcharon con sus familias antes que el pueblo cayera en poder de las tropas nacionales; algunos más cínicos, y muchos rojoideos se quedaron. Pero, liberadas todas las tierras de España, y evacuados de los pueblos donde se refugiaron, han tenido que volver a ese pueblo. Como por desgracia, aún entre los mismos elementos de derecha perseguidos, existe una lamentable falta de conciencia religiosa, al volver a su pueblo aquellas familias huidas se dieron espectáculos muy duros por parte de las viudas e hijos huérfanos afectados. Para mi corazón de cristiano y de sacerdote cura eran sobremanera amargantes e intolerables y protesté de ello ante las Autoridades locales, sugestionándoles medios para evitarlos. Estos no se pusieron en práctica o fueron estériles e ineficaces, y los actos se repitieron. Como, por otra parte, era un movimiento popular, juzgué que oponerme de frente sería inútil y contraproducente, para mi actuación e intervine con una gestión oculta ante las Autoridades gubernativas provinciales, que afortunadamente tuvo éxito, cortándolos de raíz.

Tot i que la ploma d'Antoni Mascaró no és un exemple d'estil acurat i comprensible, s'està referint a què ell no es podia oposar obertament a la tornada dels veïns del poble que havien marxat seguint l'exèrcit de la República en la seva retirada, però com que aquests eren, en opinió de Mascaró, “*rojos*” va realitzar una “*gestión oculta*” davant els responsables provincials per netejar la vila després que les autoritats locals no li fessin cas. Es a dir, propicià la deportació de nombrosos veïns que van haver de fixar la residència fora del poble. Però això encara li semblà poc, per la qual cosa va

28. Josep SÁNCHEZ CERVELLÓ, *¿Por qué hemos sido derrotados? Las divergencias republicanas y otras cuestiones*, Barcelona, Flor del Viento, 2006, p. 154.

29. Manuel DE IRUJO, *Un vasco en el Ministerio de Justicia*, Buenos Aires, Ekin, 1976, p. 252-253.

30. Entrevista a Josep Llurba Mata (Flix, 29-8-1998).

decidir, d'acord amb els dos principals responsables de Falange, recaptar diners per al partit únic. ¿Endevineu d'on sortiren? Conta Antoni Mascaró:

Después, tranquilizadas las cosas, dos individuos de buena voluntad, desde su puesto de Jefe local y de Delegado de Investigación e Información de FET y de las JONS, comenzaron una labor concienzuda y eficaz de depuración y limpieza, por las vías legales de la Justicia, de resultados positivos. Con el fin de organizar a la Falange y recaudar fondos para la misma y con el objeto además de hacer sentir a los elementos izquierdistas de esta localidad, casi todos comprendidos en la Ley de Responsabilidades Políticas, un poco de censura y tal vez algo de castigo para su pasada actuación de complicidad y cooperación más o menos directa en los atracos, violencias y asesinatos realizados en esta villa, acudieron a la Jefatura provincial de FET y de las JONS de Tarragona, en busca de orientaciones y normas.

El Jefe Provincial Sr. Fontana y el Delegado de Investigación e Informaciones Sr. Pedret, les indicaron como procedimiento viable y eficaz lo que en muchos sitios se había hecho ya. Esto es: requerir a cada uno de estos elementos izquierdistas e invitarlos, con un poco de presión moral, si se precisaba, a que entregasen una cantidad para la Organización, contra oportuno recibo, cuyo texto les dictaron de Donativo VOLUNTARIO [sic]. Al llegar a Batea se lo comunicaron al Sr. Cabo de la Guardia Civil [...], quien, poniéndose de su lado, les añadió que si alguno se negaba lo pusiesen en su conocimiento, y ordenaría registros en sus domicilios, y si encontraba así (mostrando el dedo), les haría pagar así (enseñándoles el brazo).

Ante esto procedieron de manera ordenada, colectándose una suma de un importe total de unas 5.500 pts. La presión que se hizo, si en algún caso se precisaba según ellos afirman y justifican testigos presenciales de algunas exacciones, fue decirles: que tuviesen en cuenta su conceptualización de rojos en que eran tenidos; que su prestación podía considerarse un mérito en la nueva España; y que en cambio su negativa podría hacerlos más sospechosos³¹.

La qüestió del comportament de l'Església amb els derrotats afectaria la vida familiar: els no casats per l'Església hagueren de separar-se o tornar-se a casar, d'altres hagueren de canviar-se els noms, com ara Llibertat, República, Lenin, etc. La ingerència no afectà solament el baix clergat, sinó que també la cúpula de l'Església es mobilità per exercir el poder al costat de la dictadura.

Un informant de categoria fou l'arxipreste de la parròquia de L'Assumpció de Vinaròs (bisbat de Tortosa), que no era altre que D. Vicente Enrique y Tarancón, president de la Conferència Episcopal Espanyola durant la Transició, i que el 1938, com a capellà, havia estat delator de mestres republicans per ser d'esquerres.

Entre les afectades hi hagué la mestra D. Joaquina Decap, de la qual Tarancón digué:

Certifico que: según informes recibidos por distintos conductos, Dª Joaquina Decap, maestra propietaria de esta Ciudad, ha estado simpatizando con la política del Frente Popular, ejerciendo alguna influencia durante el tiempo de la dominación roja en esta zona. Y para que conste expido la presente, que no sello porque no tengo sello parroquial, y firmo en Vinaroz el 10/06/1938. II Año Triunfal.

Un altre perjudicat per la fúria celestial de Tarancón fou D. Luis López-Dóriga, del qual digué:

Certifico que: D. Luis López-Dóriga ha sido un elemento destacado de izquierdas, siendo diputado de Izquierda Republicana y habiendo sido excomulgado por la Santa Sede por su actuación en las Cortes constituyentes.

31. ARCHIVO GENERAL DE LA ADMINISTRACIÓN (AGA), Caixa 11.

Durante el dominio rojo en esta zona actuó como maestro interino en esta ciudad siguiendo la misma directriz izquierdista que anteriormente. Y para que conste expido la presente que firmo en Vinaroz el 10/06/1938. II Año Triunfal³².

El Vaticà, per aplacar la veu dels que demanaven que s'aturés la matança al catòlic País Basc, tractà amb els franquistes d'acabar ràpidament amb la resistència basca, intentant desautoritzar la tesi que era una guerra de religió. Després de l'escàndol del bombardeig de Guernica (26 d'abril de 1937), el ritme de la implicació pontifícia creixé en intensitat i dinamisme. Hi va prendre part el cardenal Gomà, que es desplaçà al sud de França a principis de maig. En aquests dies, el cardenal Pacelli, secretari d'Estat del Vaticà, proposà telegràficament a Aguirre la rendició dels bascos a canvi de no destruir Bilbao, de la llibertat per a caps i soldats de l'Exèrcit basc i del manteniment de la descentralització administrativa. No era veritat³³. Així l'Església proclamà la seua santedat.

Roosevelt i la Texaco

És comú donar per fet que els grans aliats de Franco van ser l'Alemanya nazi i la Itàlia feixista, a l'igual que la Unió Soviètica va oferir ajuda a la Segona República, però pocs saben que, en realitat, el més gran aliat internacional amb què va comptar Franco durant la contesa tenia el seu despatx a més de 5.500 quilòmetres del Govern de Burgos, a l'edifici Chrysler de Nova York.

12

L'historiador i periodista nord-americà Adam Hochschild, cap dels centenars de periodistes estrangers que van presenciar els bombardejos de Madrid, es va preguntar d'on sortia el combustible que utilitzaven els *Junkers Ju 52* que Hitler va enviar a Franco, tenint en compte que el *Generalísimo* no disposava en principi de cap subministrament de petroli i Alemanya i Itàlia eren països importadors³⁴. El bàndol revoltat comptava amb el millor aliats que podia tenir: Torkild Rieber, un empresari filofeixista que dirigia Texaco, una de les petrolieres més importants del món. El 1935, la República Espanyola hi va signar un contracte que va convertir Texaco en el seu principal subministrador de combustible, però l'any següent, després del cop d'Estat, l'empresa va decidir-se pels enemics de la República.

El desmantellament de la diplomàcia republicana

Iniciat el cop d'Estat, l'executiu republicà va haver de refer profundament el servei diplomàtic, ja que aproximadament el 90% del personal exterior es va passar als colpistes, el que s'entén millor si considerem que en la seva immensa majoria procedien de la noblesa o de les classes més benestants del país. Com va assenyalar Miguel Ángel Moratinos:

Desde el 18 de julio de 1936 hasta el final de la guerra civil el Gobierno de la II República tuvo que enfrentarse a una situación internacional que le era totalmente desfavorable. La No Intervención, violada abiertamente por varios países a favor de Franco, fue, sin

32. CENTRE DE LA MEMÒRIA HISTÒRICA DE CASTELLÓ.

33. Xuan CÁNDANO, *El Pacto de Santoña (1937). La rendición del nacionalismo vasco al fascismo*, Madrid, Esfera de los libros, 2006, pp. 92-94.

34. *Spain in Our Hearts: Americans in the Spanish Civil War, 1936–1939*, Boston, Houghton Mifflin Harcourt, 2016.

*embargo, respetada, con algunos matices, por aquellos Estados que en principio parecían políticamente más favorables a los intereses del Gobierno republicano y que podrían haber intervenido de manera decisiva en su defensa. Como consecuencia, el Gobierno legítimo español estuvo en una situación de total inferioridad frente a la que gozaron los militares sublevados, repercutiendo este hecho de manera muy negativa para sus intereses, tanto en la evolución militar de la guerra como el marco general, pero también en el individual y concreto, de sus relaciones diplomáticas con cada uno de los principales actores internacionales*³⁵.

Tot esperant Léon Blum

El fracàs del cop d'Estat provocà que ambdós bàndols, el lleial i el colpista, haguessin de fer front a la Guerra Civil, i per a això era necessari buscar aliats exteriors. Els anglesos hi tingueren un paper central, i es decidiren per la inacció perquè Franco guanyés la guerra i ells poguessin continuar manegant els seus interessos a Espanya. Per la seva banda, els EE.UU, en plena etapa aïllacionista, inicialment no intervingueren en la contesa³⁶. Blum pensà a ajudar al Govern legítim d'Espanya, però la por a despertar la bestia germànica, l'extrema dreta francesa (la *Croix-de-Feu*) i una part del generalat es posaren de part dels colpistes espanyols, al temps que els enfrontaments entre les esquerres i les dretes es reproduïen als carrers del país. Davant la divisió de la societat francesa, i malgrat les simpaties de Léon Blum per la República, el seu Govern preferí implantar la *No Intervenció* que, per paradoxal que sembli, permeté la intervenció dels països totalitaris (Itàlia, Alemanya i Portugal), veritables artífexs de la victòria de Franco³⁷.

Els diplomàtics espanyols al costat dels colpistes

En paral·lel a la tensió que es vivia a França, es va produir la deserció de l'ambaixador espanyol a París, Juan Francisco de Cárdenas, i de l'assessor militar Antonio Barroso y Sánchez Guerra, qui a més va filtrar a la premsa dretana la petició d'armament del Govern espanyol, a fi de retardar-la tant com va poder³⁸. Barroso va acompanyar Franco en el seu viatge a Anglaterra després d'assistir als funerals del rei Jordi V. Segons ha assenyalat, quan Franco va tornar amb ell a París, el futur dictador li hauria dit passejant pel Sena que, en cas que guanyés el Front Popular, comptava amb ell i que hauria de representar un paper important a París: “*sobre todo tendrá que explicar a todo el que le rodee las razones y los objetivos de nuestra acción. Si llega a su conocimiento que he salido para África, eso significará que hemos considerado el Alzamiento como el único y último recurso*”³⁹.

35. “Prólogo” a Ángel VIÑAS (coord.), *Al servicio de la República: diplomáticos y Guerra Civil*, Madrid, Marcial Pons, 2010, p. 14.

36. Andreu ESPASA, *Estados Unidos en la Guerra Civil española*, Madrid, Catarata, 2014, p. 6.

37. Sobre aquesta qüestió, vegeu Manuel TUÑÓN DE LARA, “¡Todavía la No Intervención (julio-agosto 1936)”, *Historia Contemporánea*, 5 (1991), pp. 171-186, y Josep SÁNCHEZ CERVELLÓ (coord.), *El Pacte de la No Intervenció. La Internacionalització de la Guerra Civil espanyola*, Tarragona URV, 2009.

38. Ricardo MIRALLES, “El duro forcejeo de la diplomacia republicana en París. Francia y la guerra civil española”, a VIÑAS, *Al servicio de la República*, pp. 121-154.

39. José Antonio VACA DE OSMA, *La larga guerra de Francisco Franco*, Madrid, Rialp, 1991, p. 76.

La diplomàcia britànica i la democràcia

La República, després de l'esclat de la revolució que va seguir a l'aixafament de la revolta militar, es va veure menyspreada per la diplomàcia britànica, convençuda que s'hi repetiria la Revolució Russa. Agents secrets del MI6 britànic sota el camuflatge de turistes realitzaren una operació encoberta (amb el nom clau de *Operation Miss Canary Islands*) i ràpidament s'ho van manegar per, mitjançant el *Dragon Rapide*, traslladar Franco al Marroc, des d'on va llançar la Guerra Civil. Iniciada la rebel·lió, els polítics britànics, molt escorats a la dreta, i els diplomàtics de la mateixa nacionalitat, no exempts de prejudicis sobre Espanya, van seguir predicant la defensa de la democràcia amb caràcter general. En realitat, el que van considerar més convenient per als seus interessos en el cas espanyol va ser que a la llunyana Península, amb uns *nadius* alterats, el millor per a ells era que triomfés un corrent militar-clerical-feixista que garantís els seus interessos econòmics. Des del primer moment, el Govern de Londres va negar a la República tota possibilitat de supervivència i va contribuir decisivament a segellar-ne el destí⁴⁰.

La URSS i la República

Tractant de fugir de la seva solitud, a la República no li va quedar altre remei que tirar-se en mans de l'ós soviètic, tan necessitat –com la mateixa democràcia espanyola– de sortir de l'aïllament provocat per la Revolució. Amb la seva intervenció, la URSS va pretendre, exclusivament, defensar els seus interessos, per això el seu compromís es va anar adaptant als vaivens de la política europea, sense importar-li, en última instància, la sort del Govern legítim d'Espanya.

Segons Daniel Kowalsky, la participació de la URSS en el conflicte espanyol va tenir cinc períodes diferenciats:

1r. Aniria del 18 de juliol al 2 d'agost de 1936, període en el qual l'Executiu soviètic intenta avaluar la situació regnant a Espanya mitjançant els informes que els agents soviètics enviaven a Moscou, però la URSS no es va precipitar a prendre cap decisió.

2n. Del 3 d'agost al 20 del mateix mes, Moscou va començar a aprofitar la crisi espanyola per fer una campanya propagandística tant a l'interior de la URSS com a l'exterior.

3r. Del 21 d'agost a l'1 d'octubre, el règim soviètic va incrementar el seu suport al Govern republicà, tant en el front diplomàtic com en el humanitari, i va preparar el terreny per realitzar una intervenció militar a llarg termini.

4art. Entre l'octubre de 1936 i el juny de 1937, es va produir la culminació de la intervenció soviètica, amb enviaments regulars a Espanya dels equips militars més avançats (més de mil conductors de tancs i aviadors, que van entrar en combat al costat de la República) mentre les relacions bilaterals es produïen al més alt nivell. Al mateix temps, el poble soviètic va ser convocat a manifestar-se a favor de la

40. Ángel VIÑAS, *La conspiración del general Franco y otras relevancias acerca de la guerra civil desfigurada*, Barcelona, Crítica, 2012, p. 17-18 y 44.

democràcia espanyola, i fins hi tot es van produir intercanvis culturals entre els dos països.

5è. Entre el juliol de 1937 i l'abril de 1939 hi hagué un declivi evident de la intervenció soviètica en tots els camps. Quant a l'ajuda militar, no es van modernitzar els arsenals, mentre els pilots i els conductors eren evacuats. Es van rebaixar les relacions diplomàtiques de nivell i van minvar les campanyes de solidaritat⁴¹.

Els feixistes italians

Els revoltats, com va assenyalar Ángel Viñas, havien establert relacions polítiques amb la Itàlia feixista abans de la Guerra Civil, alhora que els britànics es van mantenir neutrals per, segons ells, evitar el triomf del comunisme, el que no tenia cap sentit de realitat, mentre que d'altra banda les dretes es radicalitzaven afavorint les postures defensades per l'extrema dreta espanyola: FET y de las JONS, CEDA, RE, la Lliga Regionalista, la Comunió Tradicionalista...⁴² També, tot just iniciat el cop d'Estat, Hitler es va sumar a la guerra, mentre Blum, per una banda, i el primer ministre Stanley Baldwin i el secretari del *Foreign Office* Anthony Eden⁴³, per l'altra, impediren que l'Espanya lleial pogués defensar-se. Tot i això, la República sol·licità suport armamentístic a França, el Regne Unit, Txecoslovàquia, Suïssa, EUA i fins i tot l'Alemanya nazi, que eren els mercats d'armes habituals, però davant la poca col·laboració es va haver de recórrer a la URSS. La República va patir les conseqüències de l'enfonsament de l'Estat republicà després del cop d'Estat i de la destrucció de convents i l'assassinat de sacerdots.

El Govern lleial va intentar en el decurs de la guerra, que cada vegada li era més desfavorable, negociar la pau amb els revoltats, però no va ser possible i va ser víctima de la política de *appeasement* de les democràcies, especialment dels britànics, que hi van arrossegar França⁴⁴. Al capdavall, Espanya se situava en una àrea geopolítica que, des de la derrota napoleònica, era hegemnitzada per Gran Bretanya, i també per la tradicional aliança amb França. Malgrat tot, les dues potències representaven un poder democràtic, i per això la República va abocar-hi tot l'esforç diplomàtic. Els governs presidits per Giral i per Largo Caballero van acudir a aquests països tot buscant ajuda per guanyar la guerra, i en canvi Azaña els va procurar per concertar-ne una sortida pacífica. Segons va revelar l'ambaixador Pablo de Azcárate, Azaña va tenir clar, ja des de la caiguda de Mèrida en mans dels rebels (agost de 1936), que calia una forma d'intervenció estrangera que acabés la guerra sense que la perdés la República⁴⁵.

41. Ricardo MIRALLES, *et al.*, *Los rusos en la guerra de España, 1936–1939*, Madrid, Fundación Pablo Iglesias, 2009, p. 308.

42. “La gran estrategia de política exterior de la República”, a ídem *Al servicio de la República*, p. 59.

43. Eden fou contrari a la política de apaivagament del Govern anglès envers Alemanya i Itàlia, però també s'oposà a què les democràcies occidentals ajudessin la República espanyola.

44. Sobre la qüestió, vegeu Enrique MORADIELLOS, *La pérñida Albión: el Gobierno británico y la guerra civil española*, Madrid, Siglo XXI, 1996, i Juan AVILÉS, *Pasión y farsa: franceses y británicos ante la guerra civil española*, Madrid, Eudema, 1994.

45. ARCHIVO HISTÓRICO NACIONAL (d'ara endavant AHN), Fons Marcelino Pascua, leg. 5, exp. 2 “Notas para memorias”, de Pablo DE AZCÁRATE.

Les temptatives negociadores

Pere Bosch Gimpera i Ventura Gassol a la recerca de la pau

Amb aquesta finalitat, Azaña demanà de forma secreta al prehistoriador català Pere Bosch Gimpera que contactés amb el *Foreign Office*, perquè possessin en marxa el seu pla de mediació. El professor tenia una cobertura perfecta, doncs anava a Edimburg a participar en un esdeveniment acadèmic. Va arribar a Londres el 29 d'octubre i es va entrevistar immediatament amb l'ambaixador Azcárate, a qui va relatar que Azaña considerava impossible el triomf militar de la República, que la situació interior era molt perillosa i que era indispensable aconseguir urgentment que el Govern britànic prengués la iniciativa d'una mediació que posés fi a la guerra. A més, li va referir que no havia posat al corrent de la seva iniciativa el Govern de Largo Caballero, i volia que l'assumpte es tractés amb absolut secret. L'ambaixador li va assenyalar que era impossible mantenir la més elemental discreció, perquè el *Foreign Office*, abans d'iniciar cap gestió, contactaria amb el Govern de València per comprovar la veracitat i les característiques de la proposta i també establiria contactes similars amb els franquistes, cosa que els donaria avantatge polític i militar –només vol negociar qui és més feble– i, a més, això repercutiria negativament en la moral de la resistència republicana. En front de tants inconvenients, i vist que la cosa no va prosseguir, sembla que Bosch Gimpera no va fer-hi res i que l'ambaixador es va limitar a conservar el secret d'aquesta proposta d'Azaña.

16 Davant del bloqueig de la via anglesa, el Govern republicà va presentar la seva petició al *Quai d'Orsay* a través de l'ex conseller de Cultura de la Generalitat, Ventura Gassol, exiliat a França des d'octubre de 1936 per amenaces de la FAI. Gassol s'hauria entrevistat amb Léon Blum i amb el seu ministre d'Exteriors, Yvon Delbos. Va ser aquest últim qui va enviar, el 26 novembre, al seu homòleg britànic, Anthony Eden, un projecte de mediació i conciliació. Els britànics van acceptar-ho de bon grat, com Eden confirmaria al Parlament poc després. Aquest pla, patrocinat conjuntament per Londres i París, va ser presentat als revoltats i al Govern espanyol el 5 de desembre i s'hi contemplava que Portugal, Itàlia, Alemanya i la URSS hi donessin suport.

Tanmateix, la negativa de Franco a pactar, a la qual va seguir la de l'Executiu republicà amb similar intransigència, va malbaratar el projecte. A la zona lleial, la negativa evidenciava les divergències entre el president de la República i el del Govern, el qual encara creia possible derrotar els revoltats quan l'ajuda soviètica fluïa proverbialment. El gener de 1937, Álvarez del Vayo va tractar de coordinar la política exterior republicana amb Blum i Delbos, tot buscant una compensació perquè els alemanys acceptessin sortir d'Espanya. Es va pensar a oferir-los les possessions espanyoles del Nord d'Àfrica, amb el suport inicial de Blum.

Converses a Ginebra

Les negociacions entre anglesos, francesos i Álvarez del Vayo, ministre d'Estat, es van dur a terme a Ginebra, i Azaña va tornar a intervenir-hi. Totes les reflexions es van plasmar en un memoràndum del 13 de febrer de 1937, que Vayo va lliurar al Govern francès i, al seu torn, l'ambaixador Azcárate al Govern britànic. Tanmateix, cinc setmanes més tard, la ràdio facciosa de Salamanca va fer públic el seu text íntegre i literal per impedir qualsevol acord que, de tota manera, era difícil que es concretés perquè els anglesos no volien veure alemanys ni a l'Atlàntic ni a la Mediterrània. Marcelino Pascua assenyalaria: “*la acogida de los ingleses estuvo marcada por una franca hostilidad*” i

sense el seu suport no hi havia res a esperar de París, perquè “*durante aquellos años, el Gobierno francés no hizo más seguir la directiva que recibía de Londres*”⁴⁶. Aquestes negociacions havien comptat amb el suport de Largo Caballero. No va tornar a succeir mai més, perquè Azaña creia que era millor que l'Executiu no participés a fi de donar una imatge de moderació. Per això, poc després va fer un altre intent de diplomàcia secreta mitjançant el catedràtic d'ètica Julián Besteiro.

Besteiro, un altre negociador que Azaña amagà al Govern

Besteiro va acudir a Londres com a representant del president de la República a la coronació del rei Jordi VI⁴⁷ i allà va comunicar a Azcárate l'encàrrec que portava l'encàrrec de parlar amb Eden per arribar ràpidament a una suspensió d'hostilitats mitjançant una intervenció internacional. Confiava que Anglaterra en podia prendre la iniciativa; suspeses les hostilitats, la retirada de voluntaris podria fer-se sense dificultat. Azcárate li va assenyalar que, si es coneixia la proposta de cessament d'hostilitats en ple atac a Bilbao, seria entesa com un projecte de rendició incondicional⁴⁸. Besteiro es va entrevistar amb Eden l'11 de maig, però sense aconseguir res en clar. Azcárate ja havia explicat a Besteiro que els britànics només tenien bones paraules. La novetat de l'entrevista de Besteiro va ser que els soviètics se'n van assabentar⁴⁹. Així, el juny de 1937, quan Marcelino Pascua, llavors ambaixador a la URSS, es va entrevistar amb Stalin, Molotov i Voroshilov li van preguntar per les gestions de pau a Londres, les quals ell desconeixia. Pascua escriuria que “*la diplomacia paralela del presidente de la República revelaba incoherencia i fallos de tipo grave, incluso esenciales si se quiere*”, ja que col·locava la República en una “*posición falsa y delicada, solicitando por un lado, con urgencia y continuamente, el suministro de material bélico y otras importantes contribuciones del Gobierno soviético [...] y, por otra, implicándonos simultáneamente nada menos que el presidente de la República en gestiones subrepticias y clandestinas que ocultaba al Gobierno*”. Hi afegia que això a ell, com a ambaixador, el desautoritzava en la seva actuació davant la URSS. Pascua no va voler informar per xifra Largo Caballero de l'actitud d'Azaña, doncs esperava fer-ho personalment quan tornés a Espanya. Mentrestant, Largo Caballero va ser substituït per Negrín, a qui Pascua informà d'aquesta actitud tan poc lleial del president de la República, per la qual cosa el nou president del Consell sempre seria extremadament caut amb Azaña⁵⁰.

Negrín un pragmàtic al cap de l'Executiu

L'arribada de Negrín a la direcció del Govern va suposar una intensificació de la diplomàcia governamental. Tanmateix, no va tenir cap efecte pràctic, malgrat les

46. AHN, Fons Marcelino Pascua, “Notas para memorias” de Pablo DE AZCÁRATE.

47. Besteiro va acudir amb el general Francisco Matz Sánchez, que no el va acompanyar al *Foreign Office*, tot i que va conèixer les gestions.

48. AHN, Fons Marcelino Pascua, “Notas para memorias” de Pablo DE AZCÁRATE, i ídem, *Mi embajada en Londres durante la Guerra Civil española*, Barcelona, Ariel, 1976., p. 66 y ss.

49. Podia haver comès la indiscreció el general Metz que, segons algunes fonts, era comunista.

50. AHN, Fons Marcelino Pascua, leg. 7, “Negociaciones de paz”. Vegeu també Miguel MARCO IGUAL, *La injusticia de un olvido. El mundo de Marcelino Pascua (1897-1977), médico y político*, Madrid, UNED, 2018, pp. 279-283.

reiterades denúncies sobre la violació de la *No Intervenció* per part de les potències totalitàries, especialment d'Itàlia, que va atacar mitjançant submarins els vaixells que es dirigien als ports republicans. Amb tot, França va permetre, temporalment, el pas de material de guerra, tot i que la disminució dels subministraments soviètics privà de modificar la correlació de forces existent. A més, l'actitud britànica, que era la decisiva, buscava no enfrontar-se a la triple amenaça japonesa, italiana i alemanya, i així continuar mantenint el seu imperi talassocràtic.

La caiguda del Govern del Front Popular a França el 4 d'abril de 1938 i l'acord anglo-italià del 16 del mateix mes culminaven l'acostament de Londres a Roma i incrementaven el neguit republicà. Els primers dies d'octubre, donades les manifestacions de Mussolini i les afirmacions del comte Ciano a l'ambaixador britànic a Roma, lord Perth, sobre la retirada de voluntaris italians, el *Foreign Office* va fer creure que Itàlia s'estava desinteressant de la qüestió espanyola. Sobre aquest tema i la posada en vigor de l'acord anglo-italià de 16 d'abril de 1938 van girar les converses entre el comte Ciano i lord Perth a Roma. França, per la seva banda, va reconèixer el 5 d'octubre, de manera unilateral, la conquesta italiana d'Etiòpia i va procedir al nomenament d'un ambaixador a Roma⁵¹.

Azaña volia trobar la pau perquè no va veure arribar la guerra

Davant d'aquesta situació, Azaña va tractar d'activar novament el seu vell projecte de mediació fenthi servir el seu cunyat Cipriano Rivas Cherif, en aquell temps cònsol a Ginebra i secretari de la Delegació espanyola en la Societat de Nacions. El maig de 1938, Rivas, a través de la delegació argentina, va tractar de fer intervenir-hi els països hispano-americanos⁵². Després que les seves gestions al marge del Govern sortissin a la premsa britànica, Negrín el va destituir "*ipso facto por telegrama*".

Segons Pascua, aquesta diplomàcia paral·lela d'Azaña es justificava perquè se sentia "*en el fondo de su conciencia un poco responsable de la tragedia que se iniciara en julio de 1936, tanto por su inacción y ceguera en los meses precedentes a la eclosión del conflicto*", primer com a president del Govern i després com a president de la República, com perquè estava "*obcecado en creer que el peligro fundamental [...] venía por el lado obrero y sindical, e increíblemente desentendiéndose de los peligros que existían de una revuelta militar*". Afegia que aquesta falta de visió l'havia contagiada també a Casares Quiroga⁵³.

Azaña, malgrat els seus fracassos, no va desistir, i va realitzar una altra iniciativa de pau portada personalment. El 29 de juliol de 1938 es va entrevistar amb John Leche, ambaixador britànic davant la República, al Museu de Vic, amb l'ajuda de Pere Bosch Gimpera. L'objectiu era el de sempre: aconseguir els bons oficis britànics per establir una mediació amb participació, aquesta vegada de la Gran Bretanya, França, Itàlia i

51 Antonio MARQUINA, "Las potencias occidentales y la Guerra Civil española", *Unisci Discussion Papers*, 11 (2006), p. 263-264.

52. Rivas Cherif, en opinió de Pascua, es caracteritzava per una "*subida dosis de frivolidad y garrulería*". A més, es vantava de la seva influència sobre Azaña y no s'estava de connectar-hi, telefònicament o per via postal, tot i que les comunicacions estaven "*pinchadas*" i les conspiracions que tots dos prepararen eren conegudes de tots.

53. AHN, Fons Marcelino Pascua, "Negociaciones de paz".

Alemanya. El pla tenia cinc fases: 1.- retirada de voluntaris, 2.- cessament el foc, 3.- desmobilització d'una gran part dels combatents, 4.- amnistia general, 5.- intercanvi de presoners. Però en aquesta ocasió Azaña va anar més lluny, ja que no sols no va informar el Govern, sinó que va prometre a Leche que, si el Gabinet britànic es comprometia a la iniciativa, ell canviaria l'Executiu per tal que s'apliqués una política de pau⁵⁴. Evidentment, els britànics no van fer res, ja que la política es mou per interessos i la internacional, més, i ells estaven en la zona de confort de la *No Intervenció* i apaivagant el nazisme: Espanya i la seva República formaven part d'aquesta política de renúncia.

La diplomàcia més informal

A part de totes aquestes activitats diplomàtiques documentades, van existir altres d'oficioses que només coneixem parcialment. L'ambaixador Pascua, interessat a mantenir la irreductibilitat de la República davant dels revoltats, va negar l'autenticitat de les següents gestions de pau: que Araquistáin, mentre va ser ambaixador republicà a París (setembre 1936-maig 1937) hauria tingut contactes amb el règim de Hitler; que Negrín, essent primer ministre, s'hauria entrevistat amb l'ambaixador alemany a París, comte Von Welczek, i que el 9 de setembre de 1938 Negrín s'hauria vist amb el duc d'Alba, ambaixador oficiós de Burgos a Londres, al bosc de Sihl, prop de Zurich, durant el famós viatge que realitzà amb motiu del congrés Internacional de Fisiologia que es celebrà en aquella ciutat⁵⁵.

Encara va haver-hi una altra iniciativa governamental abans de l'ofensiva de Catalunya. El 15 de desembre de 1938, Azcárate va lliurar a Alexander Cadogan, subsecretari permanent del *Foreign Office*, un memoràndum "*como expresión de la actitud del Gobierno español ante la visita a Roma del primer ministro británico y de su ministro de Exteriores*" perquè donessin "*una especie de garantía de que en España no se establecería un Gobierno comunista*". El memoràndum va ser discutit amb les autoritats britàniques, però

*todo quedó en agua de borrajas. Es difícil de creer que [els anglesos] introdujeran estos elementos en la negociación con Roma [...] por su escaso deseo de mantener la República en España. Sin duda, el intento del Gobierno español era tardío y no faltó quién lo considerara ingenuo. De todos modos, nadie podrá negar al Gobierno de la República el mérito de haber agotado, hasta el último momento, toda posibilidad, por exigua y frágil que fuera, de poner fin a la lucha sin por ello abandonar los principios de libertad y democracia como base y cimiento del régimen político de España*⁵⁶.

És veritat, per molt que la República finís com va finir, víctima de la seva solitud internacional.

L'ambaixador Pascua assenyalà encara que Negrín hauria autoritzat dues gestions de pau. La primera, sota l'auspici de Prieto, el novembre de 1938, "*aprovechando la representación oficial y extraordinaria con motivo de la toma de posesión del nuevo presidente de la República Chilena, Sr. Aguirre Cerda*". Abans de marxar, Prieto s'hauria entrevistat a Camprodon amb Negrín, que li hauria dit que plantegés la qüestió com a

54. Enrique MORADIELLOS, *El reñidero de Europa*, Barcelona, Península, 2001, p. 218.

55. Hugh THOMAS, *La guerra civil española*, Barcelona, Grijalbo-Mondadori, 1995, vol. II, p. 911. Entre els que defensen aquesta teoria hi ha Jorge MARTÍNEZ REVERTE, que assenyalava que la entrevista es produí durant l'assistència de Negrín al congrés de Fisiologia de Zurich (*La Batalla del Ebro*, p. 241).

56. AHN, Fons Marcelino Pascua, "Notas para memorias" de Pablo DE AZCÁRATE.

suggeriment personal i amb les degudes reserves, i que si les gestions fossin conegudes, ell, com a president del Govern, hauria de desautoritzar-les. Quan Prieto, a finals de desembre, va arribar a Xile, Catalunya ja era a punt de caure i ja no va caldre fer l'intent, perquè tothom donava Franco com a vencedor de la guerra.

La segona gestió s'hauria produït el 12 de febrer de 1939, quan Azcárate va enviar des de Londres a l'ambaixada de París, on es trobava el ministre d'Estat, Álvarez del Vayo, el següent telegrama xifrat:

Últimas 48 horas marcada evolución idea reconocimiento rebeldes. Ante esta eventualidad propongo gestión directa cerca Gobierno inglés recordando Gobierno español dispuesto a examinar posible acuerdo inmediato sobre base tres puntos anunciados presidente Consejo Ministros. Objeto gestión sería contener reconocimiento inmediato estimulando intereses Inglaterra asegurados gracias a su intervención y fin inmediato lucha [...] es urgente decisión e instrucciones. Azcárate.

Álvarez del Vayo ho va autoritzar, i el dia 15 l'ambaixador va realitzar la gestió davant el *Foreign Office*. L'endemà va enviar un altre telegrama xifrat assenyalant:

He informado a Halifax⁵⁷ Gobierno español concentra interés punto represalias. Halifax quiere saber cuanto antes si puede decir a rebeldes que Gobierno español estaría dispuesto a cesar hostilidades si bajo reserva acuerdo aplicación aceptasen una propuesta británica consistente renuncia represalias, responsables crímenes comunes enjuiciados tribunales ordinarios y facilitados salir de España elementos directivos.

S'esperava la resposta de Negrín, a qui es va enviar el telegrama urgentíssim a les 12.30 h. En no contestar-hi, se li'n va enviar un altre a les 23 h. del 17 de febrer, però hi va haver el mateix silenci. El 20 de febrer, l'agència Reuters, des de Burgos, assenyalava que Franco dictaria les condicions per a la rendició i que ho faria sense cap potència estrangera. Els dies següents, altres telegrames en idèntic sentit van ser enviats a Negrín, però tampoc van arribar-li, així que, amb certa desesperació, Azcárate li'n va transmetre un altre, sense xifrar, el 23 i Pascua un altre el 24 dient

yo no he recibido telegramas de V.E. en respuesta a mis últimos [...] con gran extrañeza, lo que ha motivado mi telegrama sin cifrar. ¿Sabotaje? Convendría averiguarlo. Tanto yo como ministro de Estado y embajador en Londres muy desorientados e inquietos

Va poder tractar-se perfectament d'un sabotatge, ja que les comunicacions republicanes van estar permanentment interferides pels seus enemics⁵⁸. Només el dia 26 a les 0.30 h. Negrín va aconseguir reiterar la seva disposició que el *Foreign Office* realitzés la tasca de mediació. Però ja era tard, feia tres dies que el comte de Jordana, ministre d'Exteriors de Franco, havia enviat una declaració que va ser llegida per Chamberlain al Parlament britànic. Deia: "*La España nacional ha ganado la guerra y el vencido no tiene más que rendirse incondicionalmente*". En el transcurs del debat parlamentari, el primer ministre assenyalaria que Franco "*había dado por su parte garantías renunciando a por su parte a toda represalia política*"⁵⁹. I ell, per molt que no

57. Edward Frederick Lindley Wood, 1r comte de Halifax, (1881-1959), era membre del Partit Conservador. Tingué diversos càrrecs governamentals: virrei de la Índia i Secretari d'Afers Exteriors. Fou el principal artífex de la política d'apaivagament i permeté que Hitler s'apoderés dels Sudets.

58. La recent obra de Morten HEIBERG i Manuel ROS AGUDO, *La trama oculta de la guerra civil. Los servicios secretos de Franco 1936-1945*, Barcelona, Crítica, 2006, pp. 163-182, evidencia aquesta possibilitat.

59. AHN, Fons Marcelino Pascua, "Negociaciones de paz". Vegeu també Paul PRESTON, *El final de la guerra. La última puñalada a la República*, Barcelona, Debate, 2014.

s'ho degué creure, ho va dir per tranquil·litzar la seva consciència mentre els vençuts queien a l'infern. Ai dels vençuts!

A part d'aquestes negociacions diplomàtiques oficials, va haver-hi altres iniciatives difícils de verificar, però que tota dinàmica de guerra necessàriament produeix. Hugh Thomas va indicar que la cantant Emèrita Esparza, que vivia amb Negrín al Palau de Pedralbes, “*viajó varias veces de Barcelona a Berlín en el curso de la guerra*”, el que hauria permès a aquell mantenir contactes fluïts amb Berlín⁶⁰.

Zugazagoitia va explicar que el subsecretari de la Presidència, José Prat, va ajudar Negrín en les negociacions amb l'enemic i que, en vigílies de la pèrdua de Catalunya i de l'exili, tots dos esperaven ansiosos el darrer resultat dels seus esforços⁶¹.

També Cipriano Mera, cap del IV Cos d'Exèrcit, que es va reunir amb Negrín a Alcochete el 23 o 24 de febrer de 1939, reconegué que, quan va demanar al cap del Govern que fes d'una vegada la pau, li va respondre: “*He hecho todo lo posible para establecer negociaciones con el enemigo, apelando incluso al Gobierno británico para que sirviera de mediador, pero sin conseguir nada, de forma que no queda otra política que la de resistencia a ultranza*”⁶². I era veritat, Franco havia dit al periodista James Millar, de la *United Press*: “*No habrá mediación porque los delincuentes y sus víctimas no pueden vivir juntos*”. Per tant, Negrín no va voler continuar la guerra *ad limitem*, però tampoc va trobar la manera de fer la pau.⁶³

El desastre final

Negrín havia comentat a Juan Simeón Vidarte, membre del Comitè Executiu del Partit Socialista: “*La paz negociada, siempre; la rendición sin condiciones para que fusilen a medio millón de españoles, eso nunca*”. Ernest Hemingway resumia la postura de Negrín dient que

*En una guerra nunca puedes reconocer, ni siquiera a ti mismo, que todo está perdido. Porque, cuando reconoces que está perdido, te machacan. Aquel que está siendo machacado y se niega a reconocerlo y sigue luchando por más tiempo, gana todas las batallas definitivas; a menos, por supuesto, que lo maten, se muera de hambre o se vea privado de armas y traicionado. Todas estas cosas le ocurrieron al pueblo español. Muchos murieron, sucumbieron al hambre o fueron privados de armas y traicionados*⁶⁴.

Aquesta situació va ser conseqüència de les accions de Casado, que van ocasionar milers de morts. Tot i que la derrota de la República era més que previsible, la revolta de Casado contra el Govern de Negrín la va precipitar, en desencadenar al Madrid assetjat per les forces franquistes una *mini Guerra Civil* que va costar la vida de dos mil persones i va impedir els plans d'evacuació de milers de republicans.

Paul Preston escriu:

A finales de enero de 1939, el presidente de las Cortes Diego Martínez Barrio, convocó una reunión entre Negrín y el presidente Azaña, quien desde el 22 de enero se había

60. THOMAS *La guerra civil española*, p. 911.

61. Julián ZUGAZAGOITIA, *Guerra y vicisitudes de los españoles*, Barcelona, Tusquets, 2001, p. 529.

62. Cipriano MERA, *Guerra, exilio y cárcel de un anarcosindicalista*, París, Ruedo Ibérico, 1976, p. 199.

63. Francisco FRANCO, *Palabras del Caudillo*, Madrid, Ed. Nacional, 1943, p. 546.

64. Citat a PRESTON, *El final de la Guerra*, p. 335.

instalado en el castillo de Perelada, cerca de Figueras. Las relaciones entre ambos se habían deteriorado. Martínez Barrio las describía como “nieve y fuego”. A Azaña le disgustaban el dinamismo y el realismo brutal de Negrín; este veía a Azaña como un intelectual que se regodeaba en enigmas éticos poco realistas:

Azaña se quejó a Martínez Barrio de que lo trataba “peor que a un criado”. Negrín llegó al encuentro absolutamente agotado después de dos días sin dormir. Les contó que miles de toneladas de material bélico, tanques, artillería, aviones, ametralladoras y municiones estaban cruzando Francia desde El Havre en dirección a Portbou. En realidad, el Gobierno francés había puesto todos los obstáculos posibles al transporte por su territorio.

De haber llegado dos semanas antes, afirmaba, la situación en Cataluña podría haberse evitado. Cuando Martínez Barrio le preguntó si se podía hacer algo, repuso “me temo que no”⁶⁵.

65. *Ibidem*, pp. 47-48.